

**«ПРОТЕСТАНТСЬКА ЕТИКА І ДУХ КАПІТАЛІЗМУ»
МАКСА ВЕБЕРА: ПРОБЛЕМА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Муляр В. І.

ВСТУП

Війна, яку розв'язала путінська росія проти незалежної України, порушила мирне життя українців. Вона поламала долі мільйонів людей, які жили своїм життям, будували життєві перспективи, виховували дітей, турбувалися про літніх, здобували освіту, визначались в професіях, втілювали в своїй життєдіяльності даровані їм від народження природні та набуті в процесі життя соціальні якості. Неспровокована війна московитського агресора все це зруйнувала: на фронті гинуть кращі сини і доньки України, російські загарбники закатували і вбили тисячі мирних громадян нашої країни, примусили мільйонів українців полишити рідні краї та свої домівки, з якими зрослися фізично і ментально. Однак українці абсолютно впевнені в перемозі над агресором.

Війна дійсно закінчиться перемогою. І тоді перед нашим народом постане нова реальність, спричинена війною. Країну потрібно буде відбудовувати. Вже зараз лунають голоси про те, *що і як* робити після перемоги, аби побудувати нову Україну – незалежну, демократичну країну, яка органічно увійде в коло сучасних процвітаючих країн вільного світу. Це буде завдання, яке за своєю значущістю, на мою думку, не поступатиметься омріяній нами перемозі у війні. Бо заради чого сьогодні кладуть своє життя тисячі українців, заради якої мети мільйони наших співвітчизників терплять страхіття воєнних реалій, якщо Україна залишиться після війни такою самою, якою вона була цих більше ніж тридцять років своєї незалежності? Якщо залишиться вкрай неефективна економічна система, процвітатиме корупція, державними діячами і чиновниками ставатимуть друзі, родичі, куми тощо. Фінанси будуть «освоювати» олігархи, пройдисвіти, їхні брати, сестри, коханки та інші. Народними депутатами ставатимуть проросійські політики, які і зараз, в час жорстокої агресії московитів будуть виправдовувати так званий «братній народ». Тоді перемога втрачатиме смисл, воля і незалежність, про яку мріяли і за яку боролись цілі покоління українців і яка буде здобута такою величезною ціною, перетвориться на нову руїну, як це не один раз було в нашій історії. Чи цього бажують українці

і чи цього заслуговує Україна? Звичайно, що ні. Українці хочуть бачити свою країну, свою державу і себе в них вільними, незалежними і одночасно такими, які живуть і працюють в просторі соціальної справедливості: справедливої і ефективної економічної системи, прозорої політичної системи, справедливої правової системи тощо.

В українському суспільстві мають відбутися такі трансформації, які зачіпатимуть усі сторони життя українського соціуму і, як наслідок, дадуть можливість створити цілісний та сучасний економічний, політико-правовий, духовно-світоглядний, національний та інший простори. У певному розумінні важко навіть виокремити щось головне, настільки вказані процеси є взаємодоповнюючими. І все ж таки, попри таку взаємопов'язаність, особливу увагу звернемо на сферу економіки, а точніше – на виробничу діяльність людей, ту сферу життя людей, де кожен мав би можливість найкраще себе проявити. При усій безперечній важливості інших завдань модернізації країни виробництво завжди вважалося однією з головних умов успішних реформ, де б вони не відбувалися. Бо як би не вдосконалювались різноманітні показники цілісного реформування суспільного організму, їх ефективність і корисність пересічні громадяни відчують на собі по тому, наприклад, наскільки стало безпечніше, вільніше жити і працювати, наскільки виросла соціальна справедливість, яким чином реформи сприяють покращенню добробуту громадян і наскільки краще стало забезпечувати свою родину. Таким чином, питання підприємницької діяльності, умов ведення бізнесу, економічної свободи так чи інакше виступають концентрованим показником реформування суспільства, впровадження сучасних капіталістичних, ринкових за своєю суттю, принципів його функціонування.

Побудувати справедливе суспільство непросто. Досвід багатьох країн світу доводить цю просту істину. Історія стверджує, що такий процес має певні не тільки просторові, але й часові рамки. Одним націям побудувати ефективне суспільство вдалося швидко, іншим довелося витратити часу більше. Однак у будь-якому випадку виконання українським соціумом такої грандіозної задачі, як побудова ефективного суспільства, потребує не тільки опори на досвід інших країн світу, але й знання певних теоретичних положень, своєрідної азбуки суспільних перетворень. Історія показує, що жодна демократична і вільна країна світу не змогла стати такою, побудувавши власну модель процвітаючого суспільного організму, без того чи іншого наукового обґрунтування. Наприклад, американська політична система, особливо в частині функціонування принципу поділу влад, побудована у відповідності з ідеями знаменитого француза Ш.-Л. Монтеск'є. Батьки американської

конституції (Дж. Медісон, Т. Джеферсон та ін.), не маючи інформації про працю французького інтелектуала, де він теоретично обґрунтував принцип поділу влад, «дійшли» до аналогічних висновків завдяки практиці політичного життя. Радянська ж система економічного і політичного розвитку величезною мірою будувалася на ідеях європейського комунізму, викладеного у творах К. Маркса і Ф. Енгельса. Можна наводити і інші приклади, однак суть полягає в тому, що і побудова демократичної, процвітаючої і справедливої України не обійдеться без врахування певних теоретичних моделей соціуму, як це було в інших країнах.

1. Протестантська етика, аскеза і «дух капіталізму»

В контексті вищесказаного вельми показовою як теоретично, так і практично є фундаментальна праця відомого німецького філософа і соціолога М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму». У ній чи не вперше в історії виконаний аналіз капіталізму як цілісної системи людських відносин, де показано принципово нові парадигми, що відрізняють його як особливу модель функціонування суспільного організму. При цьому німецький вчений зовсім не ідеалізував капіталізм як систему, особливо в частині суспільного виробництва, тому його ставлення до капіталізму як явища важко назвати однозначним. В названій його праці не один раз ми можемо знайти гостру критику тогочасного капіталізму, яка співзвучна висловлюванням багатьох сучасників М. Вебера. Наприклад, осмислюючи досвід капіталізму на протязі кількох століть, він підкреслював, що «в міру того, як аскеза (одна із стрижневих ознак капіталізму – *В.М.*) почала перетворювати світ, дедалі сильніше впливаючи на нього, зовнішні мирські блага дедалі більше підкоряли собі людей, здобувши нарешті таку владу над ними, якої не знала вся попередня історія людства. Сьогодні дух аскези – хто знає, назавжди чи ні? – полишив цю мирську оболонку. В усякому разі капіталізм, що здобув перемогу, не потребує більше такого роду опори відтоді, як він почав базуватися на механічній основі. Відходять у минуле і рожеві мрії епохи Просвітництва, цієї сміхотливої спадкоємниці аскези. І лише уявлення про «професійний обов'язок» мандрує ще по світу, як привид минулих релігійних ідей... Сьогодні прагнення до збагачення, позбавлене свого релігійно-етичного змісту, набирає там, де воно досягає найбільшої свободи,... характеру нестримної пристрасті, часом близької до спортивної»¹. Як видно,

¹ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 181.

особливої любові до капіталізму М. Вебер не висловлює, зокрема тоді, коли характеризує його пізні періоди.

Аналізуючи капіталізм як, насамперед, економічну систему, М. Вебер, однак не розглядає цю систему в суто економічних вимірах, а характеризує його як цілісне явище, в якому економічне життя суспільства іманентно вплетене в усі сфери суспільного організму. Для нього капіталізм – соціально-культурний феномен, притаманний західній цивілізації, який базується в тому числі на особливостях християнства, насамперед, протестантизму в його кальвіністському варіанті. Такий методологічний підхід дав можливість німецькому мислителю уявляти капіталізм найвищим досягненням культури Заходу. На думку М. Вебера в такій своїй якості капіталізм поставав у початкові періоди свого становлення, тобто тоді, коли він зберігав у собі первісні свої релігійно-ідеологічні орієнтири і не втрачав власного «духу». Саме тому, що органічно поєднав в процесі свого розвитку протестантську етику у якості аскези як свідомого обмеження людиною своїх матеріальних потреб, одвічну потребу людини в самореалізації як процесі виявлення і найповнішого розгортання нею власних природних і соціальних сил, а також систему тотальної і справедливої конкуренції людських сил в суспільній, насамперед, економічній діяльності як внутрішню сутність своєї природи.

Достатньо рельєфно охарактеризував капіталізм як систему О. Погорілий, автор першого українського перекладу книги М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму». «Це відносини, – пише він, – в рамках яких господарська поведінка власників засобів виробництва орієнтована не на задоволення їх традиційних потреб, а на одержання прибутку, на збагачення – однак на збагачення шляхом раціональної організації виробництва й мінімізації непродуктивних затрат. Сучасне капіталістичне підприємство ґрунтується на засадах рентабельності, уявлення про яку відсутнє як у традиційному селянському господарстві, так і в «капіталізмові» колонізаторів, авантюристів, завойовників і т. п.»². І далі: «Духом» же сучасного капіталізму М. Вебер називає певний, як сказали б сьогодні, «менталітет», коли люди цілеспрямовано прагнуть до збагачення в рамках своєї професійної діяльності, водночас свідомо обмежуючи себе у витратах на споживання і надаючи, знову ж таки цілком свідомо, своєму способу життя певних аскетичних рис. Люди з такою ментальністю здатні без особливих внутрішніх труднощів адаптуватись до вимог капіталізму як раціонально діючої економічної системи; з іншого боку, сама ця система швидко впроваджується і

² Погорілий О. Макс Вебер і його класична праця // Вебер Макс Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 10-11.

ефективно функціонує там, де такий менталітет набув масового поширення. У протилежному ж випадку розвиток «раціонального капіталізму» нашоухується на серйозні психологічні перепони, пов'язані з невмінням чи небажанням людей «раціонально» перебудувати свою економічну поведінку і, до деякої міри, весь життєвий уклад»³. Разом з тим, український вчений вважав, що хоча вказані вище суттєві ознаки капіталізму як цілісної системи були ним кваліфіковані як вибірково споріднені, протестантська етика, зокрема, не була причиною появи капіталізму як раціонально орієнтованої економічної системи, вона її не створила і не могла створити; однак вироблені ідеологами Реформації нові цінності сприяли «прориву» системи традиціоналістських уявлень про сенс людського життя і роль економічних чинників⁴.

Однією з червоних ниток праці М. Вебера став аналіз християнського вчення про спасіння душі, особливо у його кальвіністському тлумаченні. Його основний зміст було сформульовано у «Вестмінстерському віросповіданні» 1647 року. В тексті книги знаходимо цитування німецьким мислителем низки положень цього документа, зокрема: «Розділ 9. (Про свободу волі.) №3: «Завдяки гріхопадінню людина повністю втратила здатність спрямовувати свою волю на які-небудь духовні блага і на досягнення блаженства; так що природна людина, будучи повністю байдужою до добра і мертвою у своєму гріхові, нездатна з власної волі повернутися до віри чи навіть підготувати себе до цього»⁵. І далі ще важливіше: «Розділ 3. (Про споконвічне рішення Боже.) № 3: «Бог, проявляючи свою велич, своїм рішенням прирік (predestinated) одних людей до вічного життя, інших же засудив (foreordained) на вічну смерть»⁶. В цих положеннях – ілюстрація Максом Вебером кальвіністського перетлумачення ідеї християнства про спасіння душі, яке потягнуло за собою вчення про самотність окремої людини, її відповідальність і приреченість. «Це вчення в його патетичній нелюдськості, – заключає М. Вебер, – мусило мати для поколінь, які скорилися перед його грандіозною послідовністю, насамперед один наслідок: відчуття незнаного раніше внутрішньої самотності окремої людини. У вирішальній для людини доби Реформації життєвій справі –

³ Погорілий О. Макс Вебер і його класична праця // Вебер Макс Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 11.

⁴ Погорілий О. Макс Вебер і його класична праця // Вебер Макс Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 12.

⁵ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 118.

⁶ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 118.

досягненні вічного блаженства – вона була приречена самотньо мандрувати своїм шляхом назустріч своїй споконвіку накресленій долі. Ніхто не в змозі їй допомогти. Ані проповідник – бо лише обраний до спасіння здатний *spiritualiter* (духовно – *M.B.*) зрозуміти слово Боже. Ані таїнства – бо вони встановлені Богом для примноження його слави і тому мусять лишатися непорушними, однак не можуть виступати як засіб здобуття ласки Божої, суб'єктивно вони є лише «*extrema subsidia*» (останній притулок – *M.B.*) віри. Ані церква, бо, хоча вимога «*extra ecclesiam nulla salus* (поза церквою нема спасіння – *M.B.*) і є значимою в тому розумінні, що той, хто не належить до істинної церкви, не може належати до обранців Божих, все ж до (видимої) церкви належать і відкинуті Господом; більше того – вони мусять належати до неї і підкорятись її дисципліні, однак не для того, щоб здобути блаженство – це для них неможливо, – а для того, що й вони повинні виконувати заповіді Божі для примноження слави Його. Ані, нарешті, сам Бог – Христос прийняв смерть лише ради обраних, гріхи яких Бог одвічно спокутував своєю жертвою»⁷. На думку М. Вебера саме оце абсолютне усунення віри в спасіння через церкву і *таїнства* (з послідовністю, якої не знало лютеранство) мало вирішальне значення для розмежування між кальвінізмом і католицизмом. Тому що саме воно стало незаперечним фактом розчаклування світу, початок якого знаходився у часах давньоіудейських пророків і який у поєднанні з грецькою науковою думкою відкинув усі магичні засоби спасіння, оголосивши їх забобонами і блюзнірством»⁸

З наведених положень Вестмінстерського документа щодо кальвіністського тлумаченні християнського вчення про спасіння душі М. Вебер робить ще один висновок, який за своїм трагізмом для віруючого перевершує попередній. Йдеться про те, що немає жодних шляхів повернути Божу ласку і Його милосердя. Бо такого шляху немає в природі. «Немає не лише магичних, – пише німецький філософ, – а взагалі ніяких засобів, щоб повернути Боже милосердя тому, хто позбавлений його Божою волею. У поєднанні з жорстким вченням про абсолютну трансцендентність Бога і нікчемність будь-якого створіння така внутрішня ізольованість людини виступає причиною вкрай негативного ставлення пуританізму до будь-яких *чуттєво-емоційних* елементів культури і до суб'єктивної релігійності (оскільки все це не може бути корисним для спасіння і сприяє лише сентиментальним

⁷ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 121-122.

⁸ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 122.

ілюзіям і марнотратству, що пов'язане із обоженням рукотворного), а тим самим причиною принципової відмови пуритан від усієї чуттєвої культури взагалі. З іншого боку, така ізольованість виступає одним із коренів того позбавленого ілюзій песимістичного індивідуалізму, що його ми спостерігаємо ще й сьогодні у «національному характері» та інститутах народів з пуританським минулим, і який становить повну протилежність тому баченню людини, яке було характерним для епохи Просвітництва⁹.

Отже, згідно з кальвіністським тлумаченням сутності віри християнин стоїть самотньо, у повній ізоляції від інших подібних собі посеред величезного світу, який не в змозі йому допомогти, дати опору у своїх життєвих орієнтаціях. Не може йому дати надію і сам Бог, бо він зарання визначив долю кожному: кого прирік на вічне життя, а кого засудив на вічну смерть. Ось чому спілкування кальвініста зі своїм Богом відбувалося в атмосфері повної духовної самостійності – незважаючи на те, що необхідною умовою спасіння була належність до істинної церкви¹⁰. Адже світ – це результат промислу Божого і тому всі належать до цього світу, і всі мають підпорядковуватися правилам світу, створеного Богом. Це і є головним завданням кожної людини, як обраної, так не обраної. «Світ існує задля того, і лише задля того, щоб служити самопрославленню Бога, християнин-обранець – існує задля того, і лише задля того, аби, втілюючи в житті Божі заповіді, примножувати славу Господню. Богу бажана соціальна діяльність християнина, бо він прагне, щоб соціальне влаштування життя відповідало його заповідям і поставленій ним меті»¹¹.

Складається гостра духовно-світоглядна роздвоєність: з одного боку, кожний християнин бажає протягом свого життя повернути до себе Божу ласку і здобути вічне життя, з іншого – доля кожного, як стверджує «Вестмінстерське віросповідання» 1647 року, наперед визначена Богом. Як бути вірянину, як дізнатися чи він обраний, чи ні? В чому тоді смисл його існування? Де знайти ту опору, яка вселить надію, дасть розуміння життєвої перспективи? На ці та інші питання кальвінізм дає парадоксальну з точки зору католика відповідь: «Повне виключення проблеми теодицеї (виправдання Бога при наявності у світі зла – *В.М.*) і

⁹ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 122-123.

¹⁰ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 123.

¹¹ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 124-125.

усіх питань про «смысл» світу і людського життя»¹² як проблем, які виснажують сили християнина. Кальвініст не повинен навіть ставити такі питання перед собою, бо на них фактично немає відповіді, адже «промисел Божий» незрозумілий для вірянина, бо непідвласний його розуму апіорі. Звідси випливає, що людина і не повинна ставити ці питання, бо їх постановка і спроба вирішити призводить лише до непотрібних витрат духовних і фізичних сил, які можна було б спрямувати на інші цілі. Така своєрідна «економія сил» зміщує, як зауважує М. Вебер, фундаментальну для християнства проблему спасіння душі в утилітарний характер кальвіністської етики та ряд важливих особливостей кальвіністської концепції професійного покликання¹³. Така етика відкидає можливість людини дізнатися про свою обраність, бо і зовні, і за поведінкою обрані нічим не відрізняються від необраних. Більше того, всілякі спроби дізнатися про те, обраний ти Богом, чи ні, означає зухвалу спробу проникнути в таємницю промислу Божого. Навіть усвідомлюючи той факт, що традиційно християнин беззастережно вірить у роль своєї правильної поведінки як вирішальної сили власного ймовірного спасіння, кальвінізм категорично відкидає таку можливість для людини, глибоко розуміючи ту духовну колізію, яка має супроводжувати душевний стан вірянина. «Кальвін відкидає припущення, – зауважує М. Вебер, – ніби за поведінкою людей можна дізнатися, обрані вони до спасіння чи приречені на вічні муки, – це здається йому зухвалою спробою проникнути у таємницю промислу Божого»¹⁴.

Що залишається християнину на тлі вчення про приречення? Адже зовсім неможливим було задовольнитися вказівкою Кальвіна, яка формально не відкидалася, і ортодоксальною кальвіністською доктриною, що доказом обраності служить стійкість віри, яка виникає як наслідок благодаті. Насамперед, це було неможливим для практики душеспасіння, яка на кожному кроці наштовхувалась на труднощі і муки, що їх створювало це вчення. Як зауважує Макс Вебер, в часи Реформації визріли два взаємопов'язані характерні типи повчань про спасіння душі. «В одному випадку, – пише він, – віруючому просто ставиться в обов'язок *вважати* себе за обранця Божого і відкидати будь-які сумніви щодо цього як диявольську спокусу, оскільки невпевненість у власній обраності свідчить про неповноту віри і, отже, про неповноту

¹² Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 125.

¹³ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С.125-126.

¹⁴ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 126.

благодаті... В іншому ж випадку найкращим способом здобути внутрішню впевненість у спасінні вважається *невтомна праця в рамках своєї професії*. Вона і лише вона розвіює будь-які релігійні сумніви і дає упевненість в обраності до спасіння¹⁵.

2. Мотиви самореалізації особистості у професійній діяльності

Тут ми підходимо до однієї з головних ідей протестантської етики Макса Вебера. Найкраще, мабуть, вона виражена в книзі там, де автор мислить про професійну діяльність кальвініста. Говорячи про те, що Богу бажана соціальна діяльність християнина, бо це відповідає його заповідям і поставленій ним меті, М. Вебер продовжує: «Соціальна діяльність кальвініста в миру – це діяльність *«in maiorem gloriam Dei»* (на більшу славу Господу – *М.В.*). Таким самим є й характер *професійної* діяльності, котра здійснюється в рамках посеїбичного життя в ім'я загального блага... «Любов до ближнього», мислима лише як служба Богові, а не його *творінням*, знаходить свій вираз *насамперед* у виконанні визначених через *lex naturae* (природний порядок – *М.В.*) професійних обов'язків; при цьому сама «любов до ближнього» набирає своєрідного об'єктивно-безособового характеру, поскільки її розуміють як діяльність по раціональному упорядкуванню соціального космосу, що оточує нас. Адже навдивовижу доцільний устрій цього космосу, який...очевидно призначений для того, щоб служити на «користь» роду людського, дозволяє розцінювати таку безособливу діяльність на користь суспільства як бажану Богові й спрямовану на примноження Його слави»¹⁶. В цих словах – блискуча теза німецького мислителя, яка обігнала свій час. Йдеться про те, про що видатні філософи почали писати також лише в минулому столітті, але набагато пізніше: про феномен самореалізації людського індивіда як його індивідуальності та особистості. Ось чому М. Вебер не вживає термін «самореалізація», але коли говорить про професійну діяльність кальвініста, то має на увазі саме питання самореалізації людини. Зверну увагу на попередню цитату німецького філософа, де йдеться про соціальну діяльність християнина, яка спрямована на *більшу*(курсив мій – *В.М.*)славу Господа. Таким чином, *чим краща* соціальна діяльність християнина, *тим більше* вона прославляє Бога. Цей висновок є важливим саме у контексті аналізу явища самореалізації людини.

¹⁵ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 127.

¹⁶ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 125.

Вперше явище самореалізації особистості теоретично конституював і описав відомий американський філософ та психолог, один із засновників гуманістичного напрямку у західній течії філософії людини Абрахам Гарольд Маслоу (1908-1970). В 1967 році він опублікував статтю під назвою «Самоактуалізація», де зізнався в тому, що тема цієї роботи не була запланована як соціальне дослідження, а стала наслідком спроб зрозуміти двох своїх вчителів, які були за своєю природою та діяльністю людьми неординарними, своєрідними, хоча і кожен з них по-своєму. Однак цих учителів А. Маслоу об'єднувала одна суттєва особливість: обоє вони прагнули побудувати своє життя та діяльність таким чином, щоб отримати від них максимальну користь для суспільства і себе. Окрім того, вони прагнули також найвищого задоволення від того, що вони робили. А. Маслоу звернув увагу на те, що його вчителі ставили кінцевою метою свого життя самих себе, найбільш повне і різнобічне розкриття своїх потенційних можливостей. Узагальнюючи, американський дослідник писав, що все це відбувалося завдяки тому, що такі люди спрямовували свою багатогранну життєдіяльність на реалізацію так званих «буттєвих цінностей», граничних цінностей, внаслідок чого у них зникав розподіл «праця – радість»¹⁷. А для цього їм потрібно було «прислуховуватись до голосу імпульсу»¹⁸, до власного внутрішнього стану.

А. Маслоу лише започаткував проблему самореалізації особистості, сформулювавши її як стрижневу проблему життєдіяльності сучасної людини. Його концепція стала фактично першою спробою в західній філософії дати коротке системне уявлення про феномен самореалізації особистості. Причому особистості не деформованої, не збоченої, а такої, яка перебуває в межах природної, фізіологічної та соціальної нормальності. В подальшому ця тема стала чи не ключовою в колі проблем про сутність, механізми і призначення людини як істоти. Як в загальному, родовому значенні, так і в одиничному, індивідуальному. З тих пір, як вийшла стаття А. Маслоу, проблема самореалізації особистості активно розробляється як у західній, так і у вітчизняній гуманітарній інтелектуалістиці. Зокрема, у західній філософській традиції склалися такі течії, як етика самореалізації (Б. Бозанкет, Дж. Маккензі з Великої Британії, американець Дж. Ройс, француз Е. Муньє, італієць Б. Кроче та ін.), доктрина політичної самоактуалізації (американці К. Роджерс, С. Реншон, Р. Інглхарт), концепція

¹⁷ Маслоу А. Самоактуалізація // Психологія личности. Тексты. Москва: МГУ, 1982. С. 57.

¹⁸ Маслоу А. Самоактуалізація // Психологія личности. Тексты. Москва: МГУ, 1982. С. 112.

самореалізації дозвілля (Ж. Фрідман, Ж. Дюмазедьє з Франції тощо). Що ж стосується розробки вказаної проблематики на теренах колишнього СРСР, то варто відзначити свердловську школу самореалізації під керівництвом відомого дослідника Л. Когана. В Україні також склалася потужна філософська школа самореалізації особистості, очолювана Лідією Сохань, яка згуртувала навколо себе цілу плеяду таких вчених, як В. Тихонович, О. Донченко, М. Недашківська, О. Кисельова та ін. Автор цієї статті, науковим керівником кандидатської дисертації якого була Л. Сохань, також долучився до розробки вказаної теми і видав єдину поки що у вітчизняній філософській літературі монографію, присвячену проблемі самореалізації особистості¹⁹. В ній сформульовано низку визначень цього явища, які відображають багатогранну його природу. Зокрема, «самореалізація особистості виступає як процес *усвідомленого і цілеспрямованого розкриття* (курсив мій – В.М.) сутнісних сил особистості..., який втілюється в індивідуальній формі в ході вільної діяльності»²⁰. Разом з тим, «самореалізацію особистості можна ...увявити як процес *найбільш повного* (курсив мій – В.М.) опредметнення сутнісних сил особистості в ході її діяльності»²¹. Також «самореалізацію особистості можна визначити як процес *максимального, найбільш глибокого* (курсив мій – В.М.) опредметнення сутнісних сил особистості в практичній діяльності, коли в цілях діяльності адекватно враховані можливості людини»²². В такому контексті самореалізація людини завжди є процесом системним і систематичним, а тому неможливим без своєрідного життєвого плану людини, її життєвої програми. «Цілісна самореалізація пов'язана з таким рівнем особистісного розвитку людини, коли вона виступає як саморегулююча, самоуправляюча система, найвищий рівень якої досягається на основі розроблених людиною життєвих програм і життєвих планів»²³.

Дозволимо собі на деякий час відволіктися від праці А. Маслоу та його послідовників і повернутися до праці німецького філософа. Тут варто сказати, що саме такі думки, про які сказано вище, ми зустрічаємо

¹⁹ Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). Житомир: ЖІТІ, 1997. 214 с.

²⁰ Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). Житомир: ЖІТІ, 1997. С.97.

²¹ Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). Житомир: ЖІТІ, 1997. С.98.

²² Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). Житомир: ЖІТІ, 1997. С.98.

²³ Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). Житомир: ЖІТІ, 1997. С.103.

у Макса Вебера. У порівнянні з сучасними концепціями самореалізації особистості погляди німецького мислителя мають лише дві відмінності. Перша не потребує особливого аналізу та доведень: веберівське дослідження стосується вірянина, християнина-кальвініста, тобто людини, яка органічно «вмонтована» в релігійний, зокрема у протестантський простір. Тому фактори самореалізації такої людини достатньо обмежені. Сучасні ж концепції розглядають не лише релігійний простір життєдіяльності людини. У зв'язку з процесами секуляризації західноєвропейської людності, які захопили країни Європи з настанням епохи Відродження, рамки суспільної діяльності людини значно розширилися, включаючи при цьому, звичайно, сферу релігійної віри. Розширилися також і сфери самореалізації сучасної людини, обсяг діяльності якої став набагато більшим.

Друга відмінність є фундаментальною, а тому вимагає детального розгляду. Оскільки ж сам Господь, як проголошувала кальвіністська етика, створив світ за раціональними початками, то і соціальна діяльність християнина має найбільш адекватно відповідати заповідям Божим, якщо набере характеру раціональної. Адже тільки така діяльність здатна принести найбільше користі індивідові та суспільству і бути бажаною Богові. «Кальвіністський Бог, – зазначає М. Вебер, – вимагав від своїх обраних не окремих «добрих справ», а святості, що стала *системою*... Практична етика кальвінізму давала змогу подолати відсутність плану і системи у повсякденному житті віруючого і створювала послідовний метод усієї життєвої поведінки... Бо лише через фундаментальне перетворення усього смислу життя, яке відчутне у кожну мить і в кожній дії, могла бути досягнута впевненість у наявності благодаті, яка підіймає людину із *status naturae* (природного стану – М.В.) у *status gratiae* (стан благодаті – М.В.)»²⁴. Це вводило людину в такий стан, коли вона свідомо прагнула постійно раціонально контролювати свою поведінку, часто обмежуючи свої потреби, бути схильною до аскетизму, аби впевнитися в тому, що вона обрана Господом для спасіння. І найкраще таку впевненість формує професійна діяльність. Саме професійна самореалізація найбільш корисна індивідові, бо приносить йому законний прибуток, тим самим примножує славу Божу. Але вона ж корисна і суспільству, бо, знову ж таки, прославляє Бога, його раціональну світобудову. Тому кожний, хто прагне до впевненості у своїй обраності Творцем, має бути майстром своєї справи і прагнути лише до неї. «Якщо Бог вказує вам шлях, – зазначає М. Вебер, – на якому ви зможете без шкоди для душі своєї і не завдаючи шкоди іншим

²⁴ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 132.

законним чином більше придбати, ніж на якомусь іншому місці, а ви відкидаєте це і обираєте менш прибутковий шлях, то ви цим самим стаєте на перешкоді здійснення однієї із цілей вашого покликання, ви відмовляєтесь бути керуючим Бога і приймати дари Його для того, щоб мати можливість вжити їх на благо Йому, коли Він того бажає. Не заради тілесних втіх і грішних насолод, але для Бога мусите ви трудитись і багатіти»²⁵.

Наводячи ці думки протестантської етики про професійну діяльність, німецький мислитель не говорить прямо про те, яким же чином людина може обрати найбільш бажану Богові і відповідну собі професію. Але з його книги можна зрозуміти, що гарантією цього вибору має бути законно, чесно одержаний прибуток з діяльності, якою займається людина. Адже чим більший цей прибуток, тим краще вона в даній діяльності самореалізується, тим більше цей вибір бажаний Богові, є покликанням людини. Як видно з контексту, вже Реформація, фактично продовжуючи ідеї Ренесансу, досить глибоко осмислювала проблему призначення та самореалізації особистості. Вбачаючи їх, насамперед, у професійній діяльності, там, де ця можливість ігнорувалась як античною, так і середньовічною епохами. Такий факт, як уявляється, прямо пов'язаний так званим явищем «пошуків індивідуальності» епохою Відродження²⁶. і невизнанням значення людської індивідуальності в попередні часи. Підтвердження цієї думки знаходило у М. Вебера, де він, порівнюючи католика і протестанта, пише, що «нормальний середньовічний католик-мирянин жив, з етичного погляду, певною мірою, «сьогоднішнім днем». Насамперед, він прагнув добросовісно виконувати свої традиційні обов'язки. Ті його «добрі діла», які виходили за ці рамки, були не пов'язані необхідним чином одне з одним, вони не утворювали послідовного ряду окремих вчинків, об'єднання в раціональну систему життєвої поведінки»²⁷. Це відповідає висновку про те, що самоздійснення середньовічного індивіда і становлення його особистості не мали і не могли мати характеру цілісного, раціонально продуманого життєвого процесу, оскільки відбувалися як втілення в індивідові певних людських якостей, що не впливали з його внутрішньої сутності, а були зовнішніми і, безумовно, впливовими та визначальними для неї.

²⁵ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 166.

²⁶ Баткин Л. М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности. Москва: Наука, 1989. 270 с.

²⁷ Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 131.

Зробивши копiткий аналіз умов та чинників формування капiталiзму, зокрема протестантської етики, аскетизму та професiйної дiяльностi, Макс Вебер був впевнений в тому, що його творили «як правило не якiсь одчайдушнi i безпринципнi спекулянти чи авантюристи, яких було чимало впродовж усiєї економiчної iсторiї, i не якiсь «товстосуми», а люди, що пройшли сувору життєву школу, водночас обережнi й рiшучi, але насамперед помiркованi i впертi, повнiстю вiдданi своїй справi»²⁸. На його думку, «iдеальний тип» капiталiстичного пiдприємця не має нiчого спiльного з ... хвалькуватiстю... Йому чужi показна розкiш i марнотратство, так само, як свiдома насолода своєю владою. Це люди, для яких праця заради дiлових iнтересiв стала «життєво необхiдною», а їх спосiбу життя характерна певна аскетична спрямованiсть²⁹. Це клас людей iз специфiчним духовним складом, котрий не дається вiд народження, а «є наслiдком виховання – в даному разi в релiгiйнiй атмосферi отчого дому i батькiвщини...»³⁰.

У мiру свого розвитку, як вже зазначалось, капiталiзм поступово втрачав своє релiгiйно-етичне пiдґрунтя i на ХХ ст. залишився лише з «професiйною самореалiзацiєю», що спричинило його наступнi вади. М. Вебер не випишує рецептiв, він каже лише проте, що «пуританин прагнув бути людиною професiї, ми мусимо бути такими»³¹. I що «... професiйна дiяльнiсть несе на собi вiдбиток аскетизму... Той факт, що обмеження людської дiяльностi рамками професiї разом з вiдмовою вiд фаустiвської багатогранної людини... є у сучасному свiтi обов'язковою передумовою будь-якої продуктивної дiяльностi i що, таким чином, «справа» i «зречення» сьогоднi взаємно пов'язанi одне з одним»³². Справжнiй капiталiзм, на думку М. Вебера, багато в чому залишився в iсторiї, бо його «дух» – в минулому. А невiд'ємними, фактично сутнiсними ознаками капiталiзму є аскеза i професiйна самореалiзацiя, якi заґрунтованi на протестантизми як свiтоглядно-духовнiй основi життєдiяльностi людини i суспiльства. Оскiльки ж вiра в Бога поступово нiвелювалася i на початок минулого столiття перестала виконувати свою духовно-орiєнтацiйну функцiю, «дух» капiталiзму

²⁸ Вебер Макс. Протестантська етика i дух капiталiзму / Перекл. з нiмецької О. Погорiлого. Київ: Основи, 1994. С.62-63.

²⁹ Вебер Макс. Протестантська етика i дух капiталiзму / Перекл. з нiмецької О. Погорiлого. Київ: Основи, 1994. С.63-64.

³⁰ Вебер Макс. Протестантська етика i дух капiталiзму / Перекл. з нiмецької О. Погорiлого. Київ: Основи, 1994. С. 41.

³¹ Вебер Макс. Протестантська етика i дух капiталiзму / Перекл. з нiмецької О. Погорiлого. Київ: Основи, 1994. С. 181.

³² Вебер Макс. Протестантська етика i дух капiталiзму / Перекл. з нiмецької О. Погорiлого. Київ: Основи, 1994. С. 180.

вивітрився. На його місце вийшла нажива, необмежений матеріальний егоїзм людей.

Дуже важливий і повчальний висновок для сучасної української історії.

ВИСНОВКИ

Як відомо, публікація книги «Протестантська етика і дух капіталізму» була неоднозначно сприйнята науковою спільнотою того часу, а тому викликала гостру дискусію. Відповідаючи на критику деяких авторів, М. Вебер навіть взяв участь у конкретних соціологічних дослідженнях щодо професійної адаптації робітників різних підприємств, формування їх професійних та суто людських соціальних сил. Констатуючи цей факт, все ж зазначу, що в контексті даної статті книга М. Вебера заслуговує найвищих оцінок. Адже німецький вчений задовго до формулювання терміну «самореалізація людини» фактично відкриває в своїй книзі відповідне вказаному терміну явище, яке стало притаманним кальвіністській етиці. Заслугою М. Вебера в контексті явища самореалізації особистості є і те, що він абсолютно справедливо пов'язав це явище з «духом капіталізму». І хоча автор першого українського перекладу праці М. Вебера О. Погорілий вважав вказані вище суттєві ознаки капіталізму як вибірково споріднені, німецький вчений, на мою думку, виявив, піддав аналізу і науково обгрунтував органічний взаємозв'язок протестантської етики, природи капіталізму, самореалізації християнина-кальвініста через професійну діяльність, що врешті вимагає від людини системного і систематичного будування власного життєвого плану. І в цьому – головна цінність праці М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму».

АНОТАЦІЯ

В статті в контексті проблеми самореалізації особистості виконаний комплексний аналіз класичної праці відомого німецького філософа та соціолога Макса Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму». Досліджено стрижневі ідеї книги: протестантська етика, аскеза і «дух капіталізму» у якості органічних та взаємопов'язаних для виникнення капіталізму складових. Суттєва увага приділена кальвіністському вченню про приречення в контексті спасіння душі. Подається і обгрунтовується ідея про професійну діяльність християнина-кальвініста у якості єдиного способу формування стійкої віри та переконаності людини у своїй обраності до спасіння. Показана природа явища самореалізації особистості і на цій основі доводиться висновок про те, що праця М. Вебера чітко ілюструє внутрішній органічний

взаємозв'язок професійної діяльності християнина та самореалізації його особистості в такій діяльності. Доведено пряму взаємозалежність найкращої професійної діяльності християнина на славу Господа з процесом свідомого, цілеспрямованого, найбільш повного та глибокого опредметнення природних і соціальних сил людини в такій діяльності. Формується висновок про високу значущість праці М. Вебера для усвідомлення проблем самореалізації особистості та індивідуальності людського індивіда.

Література

1. Баткин Л. М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности. Москва: Наука, 1989. 270 с.
2. Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. 261 с.
3. Маслоу А. Самоактуалізація // Психологія личности. Тексты. Москва: МГУ, 1982. С. 108 – 117.
4. Муляв В. І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). Житомир: ЖІТІ, 1997, 214 с.
5. Погорілий О. Макс Вебер і його класична праця // Вебер Макс Протестантська етика і дух капіталізму / Перекл. з німецької О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. С. 3 – 18.

Information about the authors:

Muliar Volodymyr Illich,

Doctor of Philosophical Sciences, Professor.

Head of the Department of Social Sciences,

Faculty of Law, Public Management and National Security

Polissia National University

Saryi boulevard, 7, Zhytomyr, 10002, Ukraine